

45. ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 38; Спр. 14. – Арк. 44; ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 147. – Арк. 7, 35; Спр. 148. – Арк. 34. Труд. – 1944. – 8 сентября; 29 ноября; Данилюк М., Панчук М. На службі фронту і тилу. – К., 1974. – С. 53.

46. ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 44; ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 154. – Арк. 12-13; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. – Т. 3. – С. 233; Советская Украина в годы Великой Отечественной войны (1941-1945). Док. и материалы. – Т. 3. – С. 421.

47. ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 3; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. – Т. 3. – С. 235; Советская Украина в годы Великой Отечественной войны (1941-1945). Док. и материалы. – Т. 3. – С. 427.

48. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 409. – Арк. 109; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. – Т. 3. – С. 234-235; Советская Украина в годы Великой Отечественной войны (1941-1945). Док. и материалы. – Т. 3. – С. 429;

49. ЦДАВО України. – Ф. 4957. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 44; Спр. – 14. – Арк. 37; Спр. 16. – Арк. 85.

50. Там же – Спр. 18. – Арк. 57, 72; Спр. – 22. – Арк. 83.

51. Досягнення Радянської України за 40 років. Стат. збірник. – С. 49.

52. Народне господарство Української РСР в 1966 році. Стат. щорічник. – С. 89; История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941-1945. – М., 1964. – Т. 4. – С. 582; Історія Української РСР. – Т. 7. – С. 405; Экономика СССР в период Отечественной войны. – М., 1965. – С. 169; Чернега М.П. Назв. праця. – С. 95.

Потильчак О.

СТАЦІОНАРНІ ЛІКУВАЛЬНІ УСТАНОВИ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У 1944–1951 РР.

Серед режимних установ для військовополонених, створених НКВС (МВС) СРСР на території України у 1944–1951 рр., особливе місце посідають так звані “спеціальні шпиталі для військовополонених”. Це питання належить до низки маловивчених у контексті теми радянського військового полону в Україні. У загальних рисах проблему окреслив у своїй монографії А.С. Чайковський. Хоча зазначеним питанням у книзі присвячено окремий розділ, проте аспект організації мережі спецшпиталів для військовополонених на території України залишився поза увагою автора [1].

Метою цього дослідження є комплексне вивчення проблеми організації мережі спеціальних стаціонарних лікувальних установ для військовополонених в Україні у 1944–1951 рр. Основу джерельної бази склали документи із фондів Державного архіву Міністерства внутрішніх справ України, чий документальний комплекс чи не вперше відкрито залучається до наукового обігу.

Розміщення значних мас військовополонених у стаціонарних таборах на території України поставило перед НКВС цілу низку проблем, пов'язаних із їхнім медичним забезпеченням. Високий рівень захворюваності та смертності серед військовополонених, примусив військове керівництво і НКВС вжити термінових заходів для поліпшення становища. 18 січня 1944 р. Начальник Тилу Червоної Армії, генерал армії О. Хрульов підписав наказ № 006, відповідно до якого, за групою фронтових приймально-пересильних таборів закріплювалися евакошпиталі для прийому з фронту поранених, хворих та обморожених військовополонених. На території України такими були: №№ 4566, 2619 (ФППТ № 22 – 1-й Український фронт); № 2984 (Табір № 33 – 2-й Український фронт);

№ 2149 (Табір № 38 – 3-й Український фронт) та № 4937 (Табори 139 та 280 – 4-й Український фронт). Проте, в умовах стрімкого наступу Червоної Армії, виконання цього наказу затягнулось і лише 24 березня 1944 р. О. Хрульов та В.В. Чернишов підписали спільний наказ № 0010/00338 “Про прикріплення шпиталів до фронтових приймально-пересильних таборів для військовополонених” [2].

Передислокація тилових військових шпиталів на територію України тривала й надалі. 30 квітня 1944 р. за табором для військовополонених № 62 (м Київ) закріпили шпиталь НКО № 4561 [3]. У вересні 1944 р. НКОЗ СРСР передислокував із східних районів СРСР на територію Української РСР 6 шпиталів (№ 3986 – із Джамбула в Одесу; № 1149 – із Великих Халуниць до Запоріжжя; № 1035 – із Мартуха до Києва; № 1512 – із Славгорода до Ворошиловграда; № 4564 – із Коканда до Миколаєва, та № 3006 – з Атбасара в Дружківку Сталінської області) [4].

Восени 1944 р. ситуація із захворюваністю й смертністю контингенту в таборах військовополонених загострилася. В цих умовах ДКО та РНК ухвалюють кілька постанов про виділення додаткових евакошпиталів для лікування бранців. В результаті НКОЗ СРСР 12 та 24 жовтня 1944 р., затверджує списки шпиталів, що закріплювалися за таборами військовополонених в Україні. Спочатку їх було 19 загальною наповненістю 9400 ліжок (у Ворошиловградській області – 7 (3050 ліжок), у Сталінській – 4 (2400), у Запорізькій – 3 (600), у Харківській – 3 (1400), та на Полтавщині – 2 (950 ліжок). Це склало майже половину загального фонду ліжок, виділеного постановою уряду в межах всього СРСР [5]. 24 жовтня нарком охорони здоров'я для обслуговування таборів на території Української РСР виділив ще 8 евакошпиталів, загальною наповненістю – 4500 ліжок-місць (3 на території Сталінської області – 2000 ліжок; 4 у Ворошиловградській – 2100 ліжок та один на Харківщині – 400 ліжок) [6]. У листопаді 1944 р. НКОЗ ще тричі приймав рішення про виділення нових шпиталів для лікування військовополонених, на зміну виділених раніше. У результаті відбулася ротація із збільшенням чисельності установ та їхніх лімітів [7]. На початок 1945 р. для лікування військовополонених НКОЗ та НКВС облаштували в Україні 19 спецшпиталів загальною лімітною наповненістю понад 17000 ліжок-місць. Проте, цього явно було недостатньо, адже контингент військовополонених постійно зростав за рахунок великої кількості новоприбулих із фронтових приймально-пересильних таборів ослаблених, хворих та поранених бранців.

ДКО СРСР 29 березня 1945 р. постановою № 7946сс зобов'язує НКОЗ СРСР у черговий раз виділити евакошпиталі для лікування хворих та поранених військовополонених. На початку квітня 1945 р., НКОЗ було передано 7 з них – це шпиталі в Дубно, Коломиї, Станіславі, Вінниці, Новограді-Волинському, Бердичеві та Краснодоні, загальною кількістю ліжок-місць – 4300 [8]. Одночасно, у лютому – квітні 1945 р. сталися чергові структурно-організаційні зміни в мережі спецшпиталів. Зокрема, з їх складу виключили лікувальні установи № 6063 (Білики Полтавської області), № 3118 (м. Ровеньки Ворошиловградської області) та № 3715 (м. Дубно Рівненської області). Натомість, лікувати хворих військовополонених розпочали в спецшпиталях Миргорода (№ 6006), Бердичева (№ 2726) та Дніпропетровська (№ 5905) – всього 1300 ліжок [9]. У квітні 1945 р. змінили свою дислокацію 5 спецшпиталів (№№ 1512, 5927 – 5929, 6014) Ворошиловградської області. Відтепер вони розміщувалися відповідно у Краснодоні, Свердловську, Лутугіно та селищах Паризька Комуна й Станично-Луганське [10].

Чергове розширення мережі спецшпиталів для військовополонених припало на початок літа 1945 р., коли до стаціонарних таборів на території УРСР із Західної Європи спрямували масовий потік військовополонених. 4 червня 1945 р. ДКО ухвалює постанову № 8921сс зі звичною назвою – “Про додаткове виділення шпиталів для лікування поранених та хворих військовополонених”. На підставі цього рішення НКОЗ СРСР 15 червня передав у розпорядження УПВІ НКВС УРСР 8 спецшпиталів загальною лімітною наповнюваністю – 5000 ліжко-місць. Це були шпиталі у Дніпродзержинську, Стрию, Коростені, Білій Церкві, Ніжині та три – у Львові. Згодом, для лікування бранців таборів військовополонених, було передано і шпиталь № 3641 у м. Гайсин на Вінниччині [11].

На початку осені 1945 р., у зв’язку з деяким покращенням санітарно-епідемічної ситуації у таборах для військовополонених, розпочався поступовий процес розформування спецшпиталів. 14 вересня 1945 р. НКОЗ СРСР прийняв рішення про поступове звільнення від хворих військовополонених та ліквідацію спецшпиталю № 4514 (м. Вишневатка Запорізької області) [12]. У вересні – жовтні 1945 р. було розформовано ще 7 спецшпиталів для військовополонених (№№ 5895 – 5897 – м. Львів, № 1806 – м. Ніжин, № 2726 – м. Бердичів, № 2543 – м. Дніпродзержинськ і № 2796 – у Коломиї) загальною лімітною наповненістю 4000 ліжко-місць. Натомість НКОЗ СРСР виділяв для лікування військовополонених нові спецшпиталі – № 5807 – у Дніпропетровську, № 2546 – у м. Ічня та № 6051 – у селищі Мена Чернігівської області [13]. У листопаді 1945 р. розформували спецшпиталь № 6031 (на 1000 ліжок) при будівництві Курахівської ГРЕС (Сталінська обл.), а лімітну наповнюваність шпиталю для військовополонених у Новограді-Волинському (№5953) зменшили з 1200 до 700 ліжок [14]. В результаті цих організаційних та структурно-реорганізаційних заходів станом на 1 січня 1945 р. на території УРСР діяло 34 спецшпиталі з лімітом понад 22300 хворих [15].

Надалі чисельність спецшпиталів в Україні невпинно зменшувалася. Динаміка цього процесу знаходилася у прямій залежності від чисельності контингентів таборів і робочих батальйонів інтернованих на території республіки. Протягом 1946 р. для лікування військовополонених та інтернованих в Україні перепрофілювали лише один шпиталь – № 2149 (м. Самбір), що його наступного року було передислоковано для обслуговування таборів і робочих батальйонів Донбасу. Натомість, ліквідували 10 подібних установ. За даними на 1 січня 1947 р. у республіці функціонували 25 шпиталів загальною чисельністю 12700 ліжко-місць [16]. Упродовж 1947 р. на територію УРСР було передислоковано лише 1 шпиталь для лікування військовополонених (№ 3099 – м. Макіївка), а на ст. Коломия облаштували стаціонарний лазарет шпитального типу на 100 ліжок для обслуговування військовополонених-репатріантів. У той же час, було поступово розформовано 2 шпиталі (№ 5905, м. Дніпропетровськ та № 5925, м. Красний Луч). В результаті, станом на 1 січня 1948 р. в УРСР функціонувало 23 спецшпиталі з лімітом у 12200 ліжко-місць [17]. Оскільки протягом 1948 р. контингент військовополонених та інтернованих лишався відносно стабільним, то й кількість спецшпиталів не зазнала суттєвих змін скоротившись лише на 3 установи. На початку 1949 р. працювало 20 із них, з лімітом 9700 бранців [18].

Переломним для функціонування мережі спецшпиталів виявився 1949 рік. Масова репатріація і поступове суттєве скорочення чисельності контингентів у таборах і робочих батальйонах безпосередньо відбилися на чисельності спецшпиталів і географії їх розміщення. Так, було ліквідовано 9 лікувальних установ (у Ворошиловградській області – 3, Сталінській – 5, на Харківщині – 2 та по одному в Миколаєві, Білій Церкві, Бердичеві та

Стрию). На 1 січня 1950 р. діючими в Україні залишалися 6 шпиталів, загальним лімітом 2500 зворих бранців [19]. Тут лікувалися переважно бранці нечисленних режимних таборів для військовополонених, котрі залишалися на той момент в Україні. Протягом 1950 р. МОЗ та МВС СРСР розформували ще 4 спецшпиталі (Макіївка, Сталіно, Запоріжжя, Ірміно) [20]. Найдовше працювали – спецшпиталь в Одесі (№ 3986) та шпиталь для засуджених військовополонених у Дніпропетровську (№ 3986), котрі були розформовані відповідно лише 31 січня та 15 червня 1951 р. [21]. На цьому мережа стаціонарних лікувальних установ системи військового полону на території Української РСР припинила своє існування.

Підводячи підсумки варто зазначити, що загалом у період з 1944 по 1951 р. на території республіки працювали 63 подібні установи. Географія їх розміщення (у 16 областях) повністю відповідала концентрації військовополонених та інтернованих у тому чи іншому регіоні республіки: Ворошиловградська область – 13; Сталінська – 12; Харківська – 6; Запорізька та Житомирська – по 4; Дніпропетровська, Київська, Львівська, Полтавська та Чернігівська області – по 3; Вінницька, Станіславська та Дрогобицька – по 2; Рівненська, Одеська та Миколаївська області – по одному спецшпиталю.

Для сфери організації й функціонування спецшпиталів військовополонених на території України був характерним надзвичайний динамізм. Застосовуючи структурно-реорганізаційне адміністрування (створюючи, реорганізовуючи, змінюючи дислокацію, нумерацію, ліміти, ліквідовуючи спецшпиталі) НКВС (МВС) прагнуло забезпечити такий рівень медичного обслуговування контингенту, котрий забезпечив би збереження працездатності останніх. Як це вдалося існуючому в СРСР режимові – питання іншого дослідження.

Використана література:

1. Чайковский А.С. Плен. За чужие и свои грехи (Военнопленные и интернированные в Украине 1939 – 1953 гг.). – К., 2002. – С. 175-207.
- 2.Русский архив: Великая Отечественная война. Иностранные военнопленные второй мировой войны в СССР. Т. 24 (13). – М., 1996. – С. 127-129.; Державний архів Міністерства внутрішніх справ України (далі – ДА МВС України). – Ф.45. – Оп.1. – Спр.121. – Прим.44. – Арк. 1–2.
3. Там само. – Прим. 70. – Арк. 1.
4. Там само. – Спр. 123. – Прим. 43. – Арк. 1–1зв.
5. Там само. – Прим. 79. – Арк. 1–2.
6. Там само. – Прим. 88. – Арк. 1–1 зв.
7. Там само. – Прим. 112. – Арк. 1–2.
8. Там само. – Спр. 135. – Прим. 52. – Арк. 1–1 зв.
9. Там само. – Прим. 58. – Арк. 1–1 зв.; Спр. 139. – Прим. 27. – Арк. 1.
10. Там само. – Спр. 135. – Прим. 64. – Арк. 1.
11. Там само. – Спр. 137. – Прим. 9. – Арк. 1–2зв.; Прим.10. – Арк.1–1зв.
12. Там само. – Прим. 77. – Арк.1.
13. Там само. – Спр. 138. – Прим.10. – Арк. 1 – 1зв.
14. Там само. – Прим. 24. – Арк.1.; Прим.30. – Арк.1.
15. Підраховано автором за даними: ДА МВС України. – Ф.45. – Оп.1. Спр.121. – Прим.44. – Арк.1–2.; Прим.70. – Арк.1.; Спр.123. – Прим.43. – Арк.1–1зв.; Прим.79. – Арк.1–2.; Прим.88. – Арк.1–1зв.; Прим.112. – Арк. 1–2.; Спр.135. – Прим.52. – Арк. 1–1зв.; Прим.58. – Арк.1–1зв.; Спр.139. – Прим.27. – Арк.1.; Спр.135. – Прим.64. – Арк.1.; Спр.137. – Прим.9. – Арк.1–2зв.; Прим.10. – Арк.1–1зв.; Прим.77. – Арк.1.; Спр.138. – Прим.10. – Арк.1–1зв.
16. Підраховано автором за даними: ДА МВС України. – Ф.45. – Оп.1. Спр.156. – Прим.2. – Арк.1.; Прим.58. – Арк.1.; Прим.71. – Арк.1–2.; Прим.81. – Арк.1.; Прим.86. – Арк.1–2.; Прим.90. – Арк.1.; Прим.96. – Арк.1–2.; Прим.107. – Арк.1–2.; Прим.109. – Арк.1–1зв.
- 17.Підраховано автором за даними: ДА МВС України. – Ф.45. – Оп.1. Спр.171. – Прим.48. – Арк.1.; Спр.173. – Прим.39. – Арк.1.; Прим.75. – Арк.1–2.; Прим.80. – Арк.1.; Прим.90. – Арк.1–2.; Спр.174. –

Прим.11. – Арк.1–2.; Прим.15. – Арк.1.; Прим.31. – Арк.1.; Прим.34. – Арк.1.; Прим.47. – Арк.1.; Прим.62. – Арк.1.;

18.Підраховано автором за даними: ДА МВС України. – Ф.45. – Оп.1. – Спр.194. – Прим.20. – Арк.1.; Прим.52. – Арк.1–2.; Прим.97. – Арк. 1–2.; Спр.196. – Прим.73. – Арк.1–2.; Прим.87. – Арк.1–2.; Прим.91. – Арк.1.; Прим.92. – Арк.1–2.

19.Підраховано автором за даними: ДА МВС України. – Ф.45. – Оп.1. – Спр.216. – Прим.2. – Арк.1.; Прим.17. – Арк.1-2.; Прим.54. – Арк.1-2.; Прим.55. – Арк.1.; Прим.67. – Арк.1.; Спр.218. – Прим.26. – Арк.1.; Прим.29. – Арк.1.; Спр.219. – Прим.10. – Арк.1-2.; Прим.29. – Арк.1.; Прим.48. – Арк.1.; Прим.49. – Арк.1.; Спр.220. – Прим.8. – Арк.1.; Прим.44. – Арк.1.; Прим.45. – Арк.1.

20. Там само. – Спр.238. – Прим.4. – Арк.1.; Прим.15. – Арк.1.; Прим.57. – Арк.1.; Спр.239. – Прим.34. – Арк.1.

21. Там само. – Спр.254. – Прим.55. – Арк.1.; Спр.257. – Прим.20. – Арк.1.

*Ветров І.
(м. Київ)*

КРАХ «БЛІЦКРІГА» І НАМАГАННЯ ОКУПАНТІВ ВИКОРИСТАТИ УКРАЇНСЬКУ ПРОМИСЛОВІСТЬ ЯК ДОПОМІЖНУ ВОЄННО-ТЕХНІЧНУ БАЗУ

У зв'язку з поразкою вермахту під Москвою і крахом «бліцкрига» фашистська стратегія зайшла в глухий кут. Лідерам третього рейху загрожувала затяжна і безперспективна війна. Ще в середині жовтня 1941 р. А. Гітлер зізнався: «22 червня ми відчинили двері, не знаючи, що за ними» [1]. Всі політичні, стратегічні й економічні розрахунки, базовані на плані «Барбаросса», були приречені на крах.

Постала необхідність переглянути плани і пристосувати їх до умов, що склалися. Так, 2 листопада 1942 р. рейхсмаршал Г. Герінг був змушений визнати, що «хід війни викликає необхідність, всупереч первісно визначеному курсу, ще сильніше, ніж дотепер, прив'язати економічну могутність окупованих східних територій до німецької воєнної економіки» [2].

У результаті умов, що склалися, подальше ведення війни значною мірою стало залежати від можливості використання сировинних ресурсів і перш за все — промислового потенціалу окупованої території. Ось чому вище керівництво Німеччини акцентувало увагу на відбудові промислових підприємств, що працювали для фронту. Так, німецька газета «Фількішер беобахтер» від 2 липня 1942 р. зазначала: «...використання української промисловості повинно обмежуватися підприємствами військового призначення, за умов їх відновлення в найкоротші терміни» [3]. У той же час, німецька окупаційна влада, беручись до роботи з відновлення підприємств України для потреб фронту, зіткнулася з непереборними труднощами. На шляху відступу радянських військ у 1941 р. було створено «зону пустелі». Рейхскомісар України Е. Кох з цього приводу констатував: «За принципом спаленої землі, більшовицькі орди Сталіна залишили по собі зруйновані міста і села, позбуте усіх життєво необхідних предметів населення. Заводи, перетворені в сміття і попіл, машини виведені з ладу, продовольчі запаси знищено» [4]. Підприємства, що залишилися цілими, на першому етапі окупації настільки були пограбовані самими ж окупантами, що їх відновлення вважалося не рентабельним і неможливим. Для відбудови ж менш зруйнованих підприємств не вистачало інженерно-технічного персоналу, кваліфікованих робітників, інструментів, обладнання і будівельних матеріалів. Але окупаційним властям частково